

1. НАУКА – ПРАКТИЦІ

Таїсія Іванівна Грицишина,
науковий співробітник
відділу діагностики обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 373.2:613.954

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО РІДНОГО КРАЮ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

В статті раскрыты теоретические основы формирования ценностного отношения к родному краю у детей старшего дошкольного возраста. Уточнено содержание категорий «отношение», «ценностное отношение». Определены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: отношение, ценностное отношение, родной край, дети старшего дошкольного возраста, исследование.
The article is devoted to the problem of theoretical basis for the formation of the valuable relation to the native land in preschool children. Clarify the content of the categories of "attitude", "value attitude". Prospects for further research are described.

Key words: attitude, value attitude, native land, preschool age children.

Формування гуманістично спрямованої, духовно багатой та соціально активної особистості зумовлюється багатьма психолого-педагогічними та соціальними чинниками, серед яких значне місце займає система ставлень людини до навколишнього світу. Активність людини визначена її необхідним зв'язком з природою та суспільством. Вихованість особистості проявляється у ставленні до інших людей, власних обов'язків, професійної діяльності, її результатів, а також до себе. Наявність у людини (дитини) власного ставлення до навколишнього світу, в основі якого містяться загальнолюдські цінності, є головною умовою її гармонійного та всебічного розвитку.

Проблема формування моральних ціннісних орієнтацій, на думку багатьох дослідників (О. Вишневський, В. Киричок, В. Кузь, О. Савченко, О. Сухомлинська, Н. Ткачова та ін.), є актуальною для дітей молодшого шкільного віку, а також для підліткового та юнацького. Однак провідні психологи XIX–XX ст. різних наукових шкіл (Л. Божович, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, І. Бех, О. Кононко та ін.) особливу значущість у становленні особистості та її сенсоутворюючих ціннісних компонентів надають як дошкільному періоду, так і ранньому дитинству. Сутність їх висновків полягає у тому, що процес становлення сутності

особистості (системи переконань, ціннісних орієнтацій) може здійснюватись не лише свідомо, але і несвідомо. Інтенсивним є період дошкільного дитинства, тому важливою є правильна організація морального виховання дитини з раннього віку.

Проблема ціннісного становлення молодого покоління постійно перебуває у центрі уваги вчених. До розроблення зазначеної проблеми зверталися Б. Грінченко, В. Духнович, Г. Ващенко, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші. У філософсько-соціологічному контексті її розглядали В. Андрущенко, В. Василенко, О. Дробницький, А. Здравомислов, І. Зязюн, М. Кузнецов, В. Кремень, М. Марчук. Загальні підходи до психологічної природи цінностей та взаємин особистості з навколишньою дійсністю висвітлено у працях Л. Масол, М. Боришевського, О. Докукіної, І. Звереві, О. Каніщенко, О. Киричука, Б. Кобзаря, Г. Костюка, І. Мар'єнка, В. М'ясищева, О. Скрипченка, М. Стельмаховича, К. Чорної, Г. Тарасенко та інших [3; 4; 6; 8; 9].

Методологічні засади системного підходу до вдосконалення морального виховання дітей та молоді, виховання моральних якостей особистості на основі народної педагогіки, формування у дітей умінь,

звичок суспільної поведінки, гуманних взаємин у різних видах діяльності знайшли відображення у працях О. Богданової, В. Білоусової, В. Болотіної, Г. Васяновича, О. Вержиховської, В. Демиденка, Т. Коннікової, Т. Люріної, О. Матвієнко, Ю. Підборського, В. Плахтія, В. Постоного, Л. Степаненко.

Аналіз дисертаційних досліджень з педагогіки засвідчує активізацію використання окремих елементів етнокультури в якості засобів виховання дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (О. Батухтіна, Л. Калуська, Т. Конурбасєв, З. Мустафаєва, Н. Рогальська).

Серед дисертаційних досліджень у дошкільній педагогіці з означеної теми актуальними є такі напрями: формування національної самосвідомості дошкільника в умовах спеціально організованої діяльності (О. Юденко); виховання громадянських якостей на традиціях рідного краю (О. Стасна); формування ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (В. Лаппо); формування ціннісного ставлення до себе засобами народної педагогіки Слобожанщини (С. Світлична); формування шанобливого ставлення до матері (О. Бутенко); формування інтересу до явищ суспільного життя (І. Красовська); формування уявлень про історію України (О. Денисюк); формування народознавчих уявлень у процесі ознайомлення з народними традиціями Криму (Л. Редькіна); ігри на краєзнавчу тематику, що є засобом морального виховання старших дошкільників (Г. Григоренко); виховання початків патріотизму (Л. Ніконова); формування елементів матеріалістичного розуміння природи у дітей 6–7 років (Т. Ковальчук); формування естетичного ставлення до природи засобами образотворчого мистецтва (О. Половіна) тощо.

Проблеми формування ціннісного ставлення в період старшого дошкільного віку знайшли відображення у дослідженнях Л. Безрукової, О. Кононко, В. Маршицької, Т. Андрющенко, Н. Непомнящей, З. Плохій, М. Роганової, В. Ясвін, Г. Хакімової.

Оптимальні педагогічні умови для виховання патріотизму, національної самосвідомості, формування моральних цінностей та екологічної культури утворюються у процесі краєзнавчої діяльності з дітьми, засобами якої можливе створення унікального розвивального середовища, що буде сприяти соціалізації дитини, формуванню важливих моральних якостей (гідності, чесності, справедливості, толерантності, патріотизму тощо).

Здійснено низку досліджень, присвячених певним аспектам розв'язання зазначеної проблеми засобами краєзнавства і туризму: Н. Пангелова, К. Шевчук, А. Сиротенко, Т. Троценко, А. Пивовар, О. Потужний, Є. Яхно, В. Поліщук, М. Генік, М. Соловей, В. Лопатинська, В. Матіяш, Т. Бондаренко, Г. Гуменюк, Є. Франків, О. Штихалюк, Л. Гуцан, І. Лебідь, Ю. Бєлова, О. Оксенюк, М. Костолович та інші.

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури і дисертаційних досліджень надав можливість зробити висновок, що сьогодні накопичено певний

досвід морального виховання дітей шкільного віку засобами туризму та краєзнавства, а також формування ціннісного ставлення до рідного краю молодших учнів. Є наукові досягнення з проблем морального виховання засобами народної педагогіки та етнокультури, формування ціннісного ставлення старших дошкільників до природи. Авторами вищеперерахованих наукових праць визначено теоретичні положення дотичні проблематиці нашого дослідження. Однак проблема виховання ціннісних ставлень старших дошкільників до рідного краю (на краєзнавчому матеріалі) не була предметом спеціального вивчення. Її актуальність, недостатня теоретична розробленість і вимоги дошкільної практики зумовили вибір теми наукового дослідження.

Мета написання статті – обґрунтувати актуальність проблеми формування ціннісного ставлення старших дошкільників до рідного краю. Уточнити зміст понять «ставлення», «ціннісне ставлення».

Значущість цієї проблеми визначається наявністю суперечностей між:

- організацією виховного процесу та наявною системою цінностей, ціннісних ставлень особистості на етапах розвитку;
- необхідністю формування у дітей ціннісного ставлення до рідного краю та недостатністю дидактико-методичних засобів організації цього процесу;
- здійсненням вчителями процесу виховання та недостатньою їх методичною підготовленістю.

Це зумовлює вивчення умов, методичного інструментарію щодо феномену у дошкільному віці, для якого характерна певна специфіка.

Система відносин людини закладається у дошкільному віці, що прийнято вважати періодом початкового становлення особистості. Дитина поступово опановує суспільні цінності, починає керуватися ними у власній поведінці. Тому ставлення виступають необхідним атрибутом життєдіяльності дитини і важливим чинником особистісного розвитку.

Категорія «ставлення» є однією з основних у психологічній науці та виконує гносеологічну функцію під час розроблення проблем характеру, мотивів, установок, ціннісних орієнтацій, диспозицій особистості, соціально-психологічного клімату тощо, пов'язаних із виявленням суб'єктивних якостей особистості (А. Лазурський, В. М'ясищев, Б. Анан'єв, С. Замашна, А. Ковальов, Я. Коломінський, Ф. Кондратенко, Б. Ломов, М. Обозов, С. Рубінштейн, В. Ядов).

Так, В. М'ясищев розробив психологічну концепцію відносин, більш точно визначивши поняття «ставлення», як цілісну систему індивідуальних зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності, що виникає з історії її дій та переживань. Ця система відносин, до якої долучається кожна людина, пов'язана з емоціями та формує її суб'єктивні ставлення до будь-яких проявів дійсності. Учений писав, що відносини завжди:

- пов'язані з об'єктом, який відображається у свідомості;

- мають зв'язок з потребами, інтересами, переживаннями та цінностями особистості;
- формуються у процесі діяльності та представляють систему, що утворюється в результаті його розвитку, виховання та самовиховання [7].

В. М'ясищев вважав, що роль основного ставлення міститься у потребах. Спонукаючою силою пізнання, окрім потреби, на думку дослідника, є інтерес. Він розкриває духовну сторону взаємодії з навколишнім світом людей та явищ. У структурі психологічного ставлення В. М'ясищев вказував на присутність емоційного компонента та оцінки, що є формою виявлення естетичного ставлення, його свідомої об'єктивації [7].

Відповідно до тверджень В. М'ясищева, психологія ставлення особистості розглядається як цілісна система індивідуальних, вибіркового, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Схематично це можна відтворити наступним чином (рис. 1).

За допомогою ставлення, як наголошує І. Бех, розкривається становлення смислового зв'язку, єдність людини та світу, зміст цієї єдності буде морально конструктивним чи деструктивним щодо індивіда [3].

Поняття «ціннісне ставлення» у психології синонімічне поняттю «суб'єктивне ставлення», що розкриває суб'єктивне відображення особистістю взаємозв'язків власних потреб з об'єктами та явищами навколишнього світу. Ціннісні ставлення людини до дійсності мають вигляд системи, що склалася у результаті розвитку особистості, виховання та самовиховання.

Питання формування ціннісного ставлення особистості знайшли відображення у працях засновників культурно-історичної теорії Б. Ананьєва, Л. Виготського, О. Лурії, О. Осмолова. Згідно з означеною теорією, особистість формується у певному середовищі, що концентрує культурні елементи, яким надано статус суспільних цінностей [9].

Особистісна система цінностей не є простим «зліпком» з системи цінностей, що існують у суспільстві. Залежно від того, наскільки об'єкти навколишньої дійсності важливі для людини у системі її ставлень, формується ієрархія домінуючих та підпорядкованих відносин.

Неповторність ціннісної системи забезпечується вибірковістю за обрання цінностей серед пропонованих суспільством. Тому вибірковість у сприйнятливості/несприйнятливості суспільних цінностей визначає ціннісне ставлення особистості.

У нашому дослідженні на особливу увагу заслуговує науковий доробок О. Кононко. На основі результатів вивчення психологічних основ особистісного становлення дошкільника автором доведено, що він перетворюється на особистість, коли починає свідомо визначати ставлення до навколишнього світу і власного «Я» [5]. Автор вважає: «Динаміка розвитку особистості пов'язана зі зміною ставлення дитини до середовища: кожна зміна в єдиній динамічній системі відносин є новим етапом у розвитку свідомості дошкільника, оскільки вона відображає зміни у тому, як виділяє себе з оточуючого світу і, як з ним співвідноситься» [5].

Методологічним підґрунтям стало визначення О. Кононко проблеми цінностей та ціннісного ставлення.

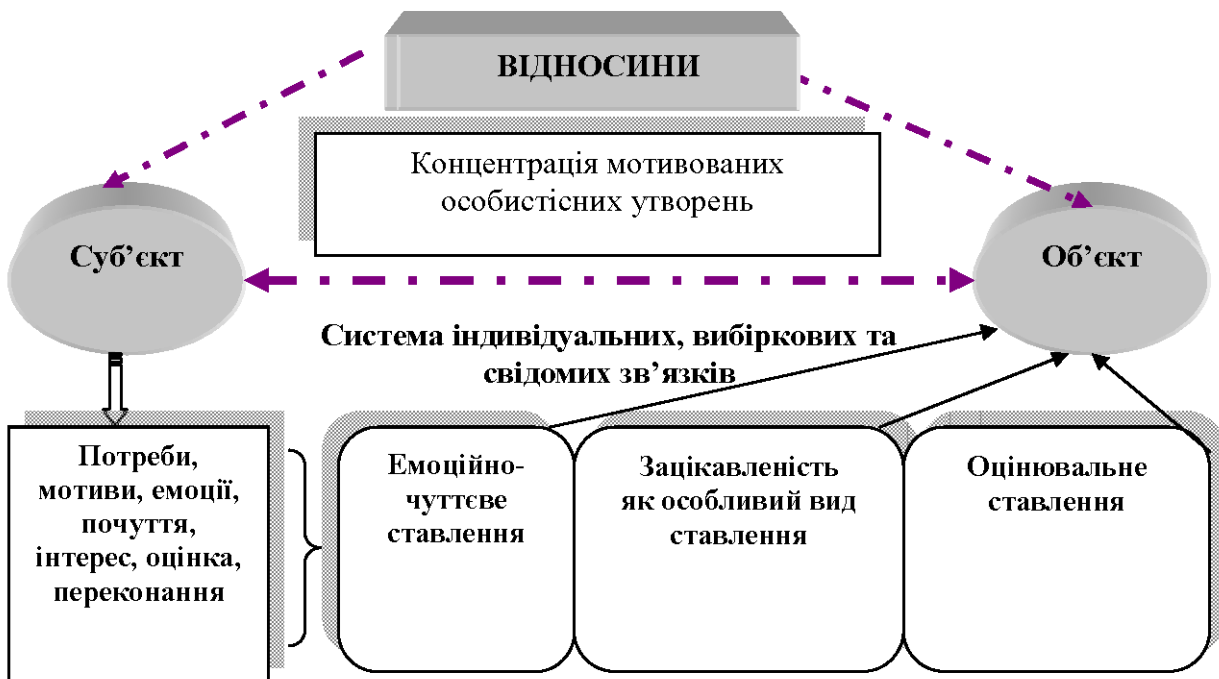

Рис. 1. Зв'язки особистості з різними сторонами дійсності

Це акцент на «...диференціації, з одного боку, близьких, проте специфічних понять “цінність”, “гідність”, “предметна вартісність”, “ціннісна характеристика об’єктів дійсності”, а з іншого – оцінка вказаної гідності людини (цінність її свідомості)». Коли особистість розмірковує про ціннісне, вона не просто споглядає дійсність, а активно до неї ставиться, налаштовується на практичний лад, відповідним чином мотивує власні вчинки. У подальшому вивченні проблем формування ціннісного ставлення застосовуємо визначення О. Кононко, згідно з яким, «ціннісне ставлення – активна суб’єктивна спрямованість, що належить до цінностей свідомості та поведінки особистості» [5].

Таким чином, відповідно до сучасної парадигми дошкільної освіти виховання ціннісного ставлення до навколишнього світу передбачає вироблення основ власної життєвої позиції, без якої дитина буде залежати від приписів та розпоряджень дорослих, буде дисциплінованою, але безініціативною, залежною та бездіяльною. Тому процес виховання визначається як *залучення дитини до вироблених людством цінностей; створення сприятливих умов для реалізації особистісного потенціалу; формування основ ціннісного ставлення до навколишнього світу і до себе.*

Вивчення дисертацій дотичних за своєю проблематикою до нашого дослідження дозволяє зробити декілька висновків.

1. У сучасній психологічній науці визнано, що категорія «ставлення» є більш змістовною для визначення конкретної особистості. За висловом С. Рубінштейна: «... особистість є відносно стійкою системою характерних для неї ставлень».

2. Становлення особистості – це розвиток її нових ставлень до навколишнього світу, а їх сформованість та визначеність є мірою зрілості особистості. Система ставлень до навколишнього світу визнається ядром особистості.

3. Фахівцями з дошкільної педагогіки старший дошкільний вік визнано більш сприятливим для формування ціннісного ставлення до дійсності, тому що у 5–6-річної дитини формується динамічна система уявлень про себе (власні наміри, бажання, настрої, розумові та моральні якості, соціальний статус тощо). Уявлення про себе адекватно відображають ціннісну сферу самої особистості: чому саме дитина віддає перевагу, що для неї має більшу значущість, що вона цінує та чим цікавиться.

4. Рівень життєвого досвіду є мірилом сформованості особистості на кожному віковому етапі, що набувається у процесі повсякденного життя. На формування цього досвіду впливають звичаї, історії, традиції середовища, де виховується дитина.

5. У процесі розвитку особистість, засвоюючи знання про Батьківщину, здійснює процес моральної соціалізації.

Перспективою подальших наукових розвідок є визначення компонентної структури поняття «ціннісне ставлення до рідного краю», а також критеріїв та показників сформованості у дітей старшого дошкільного віку.

Використані літературні джерела

1. *Абраменкова В. В.* Развитие нравственных отношений ребенка и социальная психология детства [Текст] / В. В. Абраменкова // Вопросы психологии. – № 4. – 1986.
2. *Аксенова Ю. А.* Символы мироустройства в сознании детей [Текст] / Ю. А. Аксенова. – М.: Изд-во «Деловая книга», 2000.
3. *Бех І. Д.* Категорія «ставлення» в контексті розвитку «Я» особистості [Текст] / І. Д. Бех // Педагогіка та психологія. – 1997. – № 9 (16). – С. 9–21.
4. *Божович Л. И.* Проблемы формирования личности [Текст] / под ред. Д. И. Фельдштейна. – М.: Изд-во «Институт практической психологии». – Воронеж: НПО «Модэк», 1995.
5. *Кононко О. Л.* Психологічні основи особистісного становлення дошкільника [Текст]: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / О. Л. Кононко // Ін-т психології імені Г. С. Костюка АПН України. – К., 2001. – 37 с.
6. *Леонтьев А. Н.* Психическое развитие ребенка в дошкольном возрасте [Текст] / А. Н. Леонтьев // Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста. – М., 1948. – С. 4–15.
7. *Мясищев В. Н.* Психология отношений [Текст] / под ред. А. А. Бодалева; В. Н. Мясищев. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», 1995. – С. 356.
8. *Пижае Ж.* Суждение и рассуждение ребенка [Текст] / Ж. Пижае. – СПб., 1997.
9. *Помиткін Е. О.* Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді [Текст]: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Е. О. Помиткін. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2009. – 527 с.
10. *Половіна О. А.* Формування естетичного ставлення до природи засобами образотворчого мистецтва у старших дошкільників (на матеріалі ознайомлення з пейзажним живописом) [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / О. А. Половіна. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 282 с.
11. *Шевчук К. Д.* Формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю [Текст]: дис. ... канд. пед. наук (13.00.07) / К. Д. Шевчук // Інститут проблем виховання НАПН України. – К., 2009. – 327 с.